

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Gali Máté:

**BERZEVICZY ALBERT ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA
1853–1936**

Témavezető:

Prof. Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA r. tagja

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2017

1. A kutatás előzményei

Berzevicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert (1853–1936) a XIX–XX. századi magyar történelem egyik méltánytalanul elfeledett alakja. Életéről és munkásságáról napjainkig annak ellenére sem született szakszerű, minden részletre kiterjedő biográfia, hogy előbb a dualizmus időszakában majd a Horthy-korszakban töltött be évtizedeken át fontos közéleti tisztségeket, hosszú életpályája során emellett pedig számos történelmi és művészettörténeti monográfiát írt, valamint komoly publicisztikai teljesítményt is kifejtett.

1936 tavaszán bekövetkezett elhunytja után Berzeviczy életműve a két világháború közötti időszakban nem talált életrajzíróra. Ebből az időből – nem számítva az igen csekély történeti forrásértékkel bíró nekrológokat, közvetlenül a halála után – mindössze két, rövid terjedelmű összegzés tekinthető mérvadónak. 1938-ban Balogh Jenő, az MTA egykori főtitkára (1920–1935) tartott Berzeviczyről – az Akadémia korábbi elnökéről (1905–1936) – akadémiai emlékbeszédet, melyben egy méltató visszaemlékezés keretein belül igyekezett részletekbe menően ismertetni az elhunyt hosszú és sokrétű életét.¹ Négy évvel később a kultúrpolitikus Kornis Gyula a *Tudós fejek* címet viselő könyvében hosszabb tanulmányt közölt Berzeviczy Albertről. Írásában Kornis a száraz életrajzi adatokon túl kísérletet tett Berzeviczy szellemi és eszmei arcélének

¹ Balogh Jenő: *Berzeviczy Albert emlékezete*. Budapest, 1938, MTA.

megrajzolására is. Értékelése szerint Berzeviczy politikai téren inkább liberális, míg kulturális-esztétikai téren inkább konzervatív nézeteket vallott. Külön kiemelte, hogy Berzeviczy Albert „vérbeli művelődéspolitikus” volt, a magyar nemzeti szellemű kultúrpolitika elkötelezett híve.²

Berzeviczyre 1945 után sem összpontosult nagyobb figyelem. Az a csekély számú szerző, akiknek műveiben a neve említésre került, személyét és munkásságát egyöntetűen „konzervatív” jelzővel illette. Többnyire azt hangsúlyozták vele kapcsolatban, hogy Tisza István támogatójának számított, és az MTA valamint a Kisfaludy Társaság vezetőjeként szembehelyezkedett a modern irodalmi és művészeti irányzatokkal.³

A rendszerváltást követően két jeles oktatástörténész, Mann Miklós⁴ és Felkai László⁵ tárgyalták műveikben Berzeviczy kultuszminisztériumi pályafutását és oktatáspolitikai koncepcióit. Abban mindkét szerző egyetértett, hogy a nemzeti szellemű nevelés és a magyar államnyelv iskolai terjesztése központi helyet foglaltak el Berzeviczy oktatásügyi elképzelései között. Berzeviczy 1903 és 1905 közötti kultuszminiszterségének értékelésében viszont eltérő

² Kornis Gyula: Európai magyar műveltség. Berzeviczy Albert. In: Uő.: *Tudós fejek*. Budapest, 1942, Franklin-Társulat, 61-120.

³ Lásd erről többek között Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Budapest, 1974, Gondolat Kiadó, 412. és Vörös Antal: A dualizmus évtizedei 1867-1918. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975*. Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó, 181.

⁴ Mann Miklós: *Kultúrpolitikuskok a dualizmus korában*. Budapest, 1993, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 112-123.

⁵ Felkai László: Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. *Magyar Pedagógia*, 98. évf. (1998), 1. sz., 27-40.

álláspontot képviseltek. Mann szerint Berzeviczy azáltal, hogy legfőbb célkitűzését, az Eötvös József-féle 1868-as népiskolai törvény revízióját nem tudta elérni, lényegében sikertelen oktatási miniszternek volt tekinthető. Felkai László ezzel szemben úgy vélte, hogy Berzeviczy a népiskolai törvény reformjának keresztülvitele nélkül is komoly nyomot hagyott a magyar oktatás- és művelődésügy területén. Hiszen több, mint negyedszáz miniszteri rendeletet alkotott, melyek az óvodáktól kezdve a felsőoktatásig érintették a magyar nevelési- és oktatási rendszer egészét.

Mann Miklós és Felkai László mellett Tökéczki László történész érdemel a közelmúltból említést, aki a *Történelmi arcképek* című ismeretterjesztő könyvében Berzeviczyt egy rendkívül művelt és igen szilárd klasszikus liberális világnézeti illetve politikai elveket képviselő emberként festette le.⁶

2013-ban indult kutatásaim során tehát korábbi szakirodalmi előzményekre csak korlátozott mértékben támaszkodhattam. Céлом mindentől függetlenül is Berzeviczy teljes életútjának rekonstruálása volt. A témában eleddig megjelent forráskiadványomról, tanulmányaimról és cikkeimről a publikációs jegyzékem ad bővebb tájékoztatást.

⁶ Tökéczki László: *Történelmi arcképek*. Budapest, 2002, XX. Század Intézet, 41-43.

2. Célkitűzések

Doktori értekezésemben Berzeviczy Albert életművének átfogó vizsgálatát tűztem ki célomul. Ennek érdekében Berzeviczynek nemcsak a politikai, de kultúrszervezői és sportvezetői pályáját is kutatásom tárgyává tettem. Ezen felül törekedtem arra, hogy minél több, Berzeviczy Albert magánéletéhez kapcsolódó információt is egybegyűjtsek, melyekből a személyiségét kívántam megismerni és megismertetni.

Disszertációmiban a kronologikus sorrendet szem előtt tartva elsőként Berzeviczy gyermek- és ifjúkorát igyekeztem rekonstruálni. Arra a közegre fókuszáltam, melyben szocializálódott, és ami későbbi politikusi, írói valamint tudományos karrierjének irányait alapvetően meghatározta.

Berzeviczy hosszú parlamenti munkásságának tárgyalásánál három főbb témacsoport bemutatására tettem kísérletet:

1. Miként viszonyult Berzeviczy a dualizmus időszakának fontosabb társadalmi és politikai feszültségócaihoz: közjogi kérdés, zsidó- és dzsentrikérdés, nemzetiségi kérdés, föld- vagy parasztkérdés.
2. Oktatáspolitikai koncepciónak felvázolása, különös tekintettel az 1903–1905 közötti kultuszminiszterségére.
3. Milyen módokon képviselte Berzeviczy a Horthy-korszakban is a dualizmus korának liberális-konzervatív, vagy más néven nemesi liberális eszmeiségét. Többek között a neonacionalizmus kérdése kapcsán, vagy numerus clausus ügyében.

Berzeviczy Albert írói-tudományos és kultúrszervezői működésének taglalásánál kettős céloom volt:

1. Bemutatni Berzeviczy művészettörténeti és történelmi vonatkozású írásait, azok lényegi megállapításait pedig összevetni a legújabb művészettörténeti és történeti kutatások eredményeivel.

2. Megcáfolni vagy megerősíteni a korábbi szerzők azon állítását, mely szerint Berzeviczy a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnökeként elsősorban a konzervatív törekvések támasza volt, szemben a modern áramlatokkal.

Végül Berzeviczy sportvezetői pályájának górcső alá vételénél arra kerestem a választ, hogy a testi nevelés fontosságának hangsúlyozása és az olimpiai eszme melletti kiállás Berzeviczy Albert esetében az oktatáspolitikai mellett miként jutott kifejezésre hazánk sportéletében.

3. Vizsgálati módszerek, források

Az első fejezetben említést tettem arról, hogy a doktori értekezésem megírásában korlátozott mértékben támaszkodhattam a Berzeviczy életére vonatkozó szakirodalomra. Ebből kifolyólag elsősorban levéltári, könyvészeti és sajtóanyagra alapozva fogtam hozzá a kutatáshoz.

Segítségemre volt, hogy Berzeviczy Albert leszármazottai, a Szalay-Berzeviczy család rendelkezésemre bocsátották neves elődjük emlékiratát és első világháborús naplóját, melyekből felbecsülhetetlen, máshol nem hozzáférhető információk birtokába juthattam.

Munkám során nemcsak magyarországi közgyűjteményekben, hanem Szlovákiában, Eperjesen is megfordultam. Az Eperjesi Területi Állami Levéltárban található ugyanis a Berzeviczy-család levéltári hagyatéka, köztük számos Berzeviczy személyéhez kapcsolódó irat. Különös fontossággal bírtak ezek között Berzeviczy Tivadarhoz, az édesapjához írt levelei, melyekből főképp korai képviselői pályáját ismerhettem meg. Ezek a levelek részletgazdagok, rengeteg egyéni élményről és benyomásról adnak számot, szemben a későbbiekben keletkezett Berzeviczy-küldeményekkel, melyek többségében rövidek és nem túlságosan informatívak.

Berzeviczy Albert gyermek- és ifjúkorához kapcsolódóan releváns dokumentumokat sikerült feltárnom a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában is, egyebek mellett műfordításait, leckefüzeteit, első verseit és választási programbeszédét. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában Wlassics Gyula kultuszminiszter (P 1445.) és

Berzeviczy Albert (P 52.) perszonáliái mellett a képviselőház és a nemzetgyűlés általános irataiban (K 2.), illetve az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának anyagában (K 604.) folytattam vizsgálódásokat. Felhasználtam az 1903 és 1905 között született minisztertanácsi jegyzőkönyveket (K 27.) továbbá a Magyar Távirati Iroda ún. „könyomatos” (K 428.) híreit is.

Budapest Főváros Levéltárában őrzik Berzeviczy végrendeletét és hagyatéki anyagát, amiből meglehetősen pontossággal lehet felmérni Berzeviczy anyagi körülményeit az 1930-as évek közepéről. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem egyetemi levéltárában Berzeviczy államtudományi doktorátusával kapcsolatos dokumentációt gyűjtöttem egybe. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában Berzeviczy Tisza Istvánnak címzett leveleibe tekintethettem bele, melyek közül többet is beépítettem a doktori disszertációmba. A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban Andrassy Gyuláné Zichy Eleonóra naplójegyzeteinek kivonata rejtett értékes adatokat.

Az Országos Széchényi Könyvtár Levelestárában Berzeviczy Albertnek küldött, és általa írt levelek egyaránt fellelhetők, amiket magam is felhasználtam a kutatásaim során. A Könyvtár Kézirattárban olvasható továbbá Berzeviczy két igen fontos visszaemlékezése is: az egyik az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmeiről szól, míg a másikban Berzeviczy azokról az okokról és körülményekről számolt be, amelyek miatt 1911 őszén, alig egy esztendő után távozni kényszerült az országgyűlés képviselőházának elnöki székéből.

A sajtóanyagot kronologikus sorrendben dolgoztam fel. Ameddig Berzeviczy Albert a sárosi közéletben mozgott, addig a vármegyei napi- illetve hetilapokat vizsgáltam át (*Eperjesi Lapok*, *Sárosmegyei Közlöny*). Amikor pedig 1881-ben Eperjes városának képviselőjeként kilépett az országos politika színterére, gyakorlatilag már az összes nagyobb lapban találkozhatunk a nevével.

Berzeviczy komoly publicisztikai munkásságot is kifejtett. Fiatal képviselőként rendszeresen közölt írásokat a Szabadelvű Párt *Nemzet* és *Ellenőr* című folyóirataiban, a Horthy-korszakban pedig a liberális szellemiségű *Pesti Napló* mellett főképpen a konzervatív-liberális *Budapesti Hírlapban* és (német nyelvű) *Pester Lloydban* publikált. Írásaiban ekkoriban döntően külpolitikai kérdésekkel foglalkozott, de érintette a magyar választójog reformjának problematikáját is. Ezen sajtóanyag áttekintése hangsúlyos szerepet kapott a disszertáció elkészítésénél, mivel Berzeviczy gondolkodásmódjának megértésében nélkülözhetetlen támpontot jelentett.

Külön említést érdemelnek még azok az országgyűlési kiadványok is (*Képviselőházi Napló*, *Főrendiházi Napló*, *Felsőházi Napló*), melyek Berzeviczy Albert több mint öt évtizedet felölelő parlamenti működését dokumentálták.

4. Új tudományos eredmények

Doktori disszertációmban részletes és teljességre törekvő áttekintést kívánok adni Berzeviczy Albert életművéről. Munkám azon túl, hogy segít megismerni a dualizmus korának egyik meghatározó politikusát, és a Horthy-korszak kulturális életének egyik vezető személyiségét, bővíti ismereteinket az 1880-as évektől az 1930-as évekig terjedő fél évszázad művelődéspolitikáját, művészi- és tudományos életét illetve magyar külkapcsolatait illetően.

Kutatásaimból képet kaphatunk arról, hogy az 1870-es évek végén Berzeviczy Albert milyen szerepet játszott szülővármegyéje, Sáros közéletében. Doktori értekezésemben bemutatom Berzeviczy pályáját a vármegyei közigazgatásban, valamint az Eperjesi Evangélikus Kollégium jogakadémiáján, ahol jogtörténetet, nemzetgazdaságtant és politikatudományt oktatott. Művemben ismertetem az általa a jogakadémián oktatott tananyagot, és az első, *A politika és a morál* címet viselő politikatudományi értekezését.⁷

A továbbiakban hangsúlyosan tárgyalom Berzeviczy Albert 1881-es választási hadjáratát a Szabadelvű Párt színeiben, majd teljes képviselőházi és főrendiházi pályafutását a dualizmus időszakában. Ezekből a fejezetekből megtudhatjuk, hogy a zsidókérdést illetően Berzeviczy mindvégig a dualizmus korának liberális asszimilációs modelljét képviselte, a magyarországi zsidóság jogegyenlősége, és a vallásszabadság tétele mellett több alkalommal is síkra szállt a

⁷ Berzeviczy Albert: *A politika és a morál*. Eperjes, 1880, Eperjesi Bankegyelet Ny.

parlamenti küzdelmekben. A nemzetiségi kérdésben – amely a történelmi Magyarország egyik sorskérdése volt – sziklaszilárdan ragaszkodott a magyar szupremácia elvéhez, a fennálló társadalmi és kulturális rend feltétlen híveként volt ismert.

Berzeviczy oktatáspolitikai koncepcióinak vizsgálatakor a korábbi szakirodalmi álláspontok nyertek megerősítést kutatásaim alapján. Elképzelései között a magyar államnyelv terjesztése, a magyar nemzeti szellemű nevelés és közművelődés kiemelt szerepet játszottak. Kultuszminiszterként 1903 és 1905 között bár sokat tett a népkönyvtárhálózat fejlesztéséért, illetve kiadott kisebb rendeleteket, legfőbb célkitűzéseit – harmadik egyetem alapítása, jogi szakoktatás reformja, az Eötvös József-féle 1868-as népoktatási törvény revíziója – nem sikerült megvalósítania, összességében tehát – egyetértve Mann Miklós megállapításával – tárcája élén a tevékeny alkotómunka helyett inkább az előkészítő, átvezető szerep jutott számára osztályrészül.

Kutatásaim eredményeként 2014-ben egy kolozsvári,⁸ 2015-ben pedig egy budapesti könyvkiadó⁹ jelentette meg Berzeviczy Albert – a Szalay-Berzeviczy család tulajdonában álló – első világháborús naplóját. A memoár kivételes jelentőségű kordokumentum, melyből az olvasók olyan információk birtokába kerülhetnek, melyeket a korabeli sajtóból, levéltári dokumentumokból vagy a képviselőházi naplóból nem ismerhető meg. A világháborús emlékiratot szervesen beépítettem

⁸ „Az ország belepusztul ebbe a háborúba.” Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Kolozsvár, 2014, Komp-Press Kiadó.

⁹ *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914-1920)*. Budapest, 2015, Helikon Kiadó.

a disszertációba, korábbi megállapításaimat újabb kutatási eredményeimmel egészítve ki.

A Horthy-korszakra vonatkozóan elsősorban Berzeviczynek a sajtóban megjelent publikációiból és a felsőházban elmondott beszédeiből sikerült rekonstruálnom egy olyan konzervatív-liberális politikus képét, aki a két világháború közötti időszakban is a XIX. század második felének embere maradt. Elítélte az antiszemitizmust, és a faji gondolatot, s ezért bírálta a magyar fajvédők és a német nemzetiszocialisták nézeteit. 1928-ban a numerus clausus-törvény (1920. évi XXV. törvénycikk) eltörlését, de legalábbis módosítását szorgalmazta a magyar országgyűlésben.

Doktori disszertációm két világháború közötti időszakról szóló részében hangsúlyosan jelenik meg Berzeviczy Albertnek a magyar külkapcsolatok alakításában játszott szerepe. Elsődlegesen Berzeviczynek az Interparlamentáris Unió (IU) Magyar Nemzeti Csoportjában vállalt elnöksége. Kutatásaimból megismerhető lesz, hogy Berzeviczy az IU-ban és a nemzetközi szinten miként képviselte a kisebbségvédelem és lefegyverzés, majd fegyverkezési egyenjogúsítás kérdéseit. Munkám ezen része – mely az IU Magyar Nemzeti Csoportjának levéltári anyagára támaszkodik – több ponton is konkretizálja és kiegészíti a szakirodalmat.

Akárcsak Berzeviczy Albert oktatásügyi elképzelései esetében, úgy művelődéspolitikai meggyőződéseit illetően is értekezésemben alapvetően helytállónak állapítottam meg a korábbi szerzők meglátásait. Berzeviczy ugyanis döntően konzervatív esztétikai és

kulturális nézeteket vallott. Egyéni ízlésével ellentétben álltak a modernebb művészeti és irodalmi irányzatok, például a *Nyugat* köre. A Magyar Tudományos Akadémia elnökeként és a Kisfaludy Társaság vezetőjeként is a konzervatív áramlatok képviselője volt.

Összegzőképpen kijelenthető, hogy a Berzeviczy Albert életével és munkásságával kapcsolatos kutatásom a hazai művelődéspolitikai, magyar külkapcsolatok és sporttörténet terén bővítik ismereteinket a dualizmus idejéből és a Horthy-korszakból. Emellett pedig lehetőséget teremthet arra is, hogy a rendkívül gazdag és sokrétű életművel rendelkező Berzeviczy végre elfoglalhassa az őt megillető helyet a nemzeti emlékezet Pantheonjában.

5. Publikációs jegyzék¹⁰

1. Tisza István és az I. világháború. Részletek Berzeviczy Albert kiadatlan naplójából. *Korunk*, 2014/szeptember, 84-90.
2. „Az ország belepusztul ebbe a háborúba” - Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Sajtó alá rendezte, valamint a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Gali Máté. Kolozsvár, 2014, Komp-Press Kiadó.
3. *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914-1920)*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Gali Máté. Budapest, 2015, Helikon Kiadó.
4. Mindent a sportért! 168 aranyérem, 15 elnök, egy sikertörténet fejezetei. In: Siklós Erik (főszerk.): *Sport 2015*. Budapest, 2015, Magyar Olimpiai Bizottság, 58-77. [dr. Szabó Lajossal közösen]
5. A Magyar Olimpiai Bizottság alapító elnöke: Berzeviczy Albert. *Kaleidoscope*, 2015/11. szám, 303-309.
6. Berzeviczy Albert élete és munkássága (1853-1936). In: Rakita Eszter (szerk.): *PhD-hallgatók III. konferenciája, 2014. május 16*. Eger, 2016, Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai, 109-124.

¹⁰ Tézisfüzetemben csak a disszertáció témájával összefüggő publikációim szerepelnek. A teljes publikációs listám elérhető az MTMT-ben.

7. Berzeviczy Albert, a márványarcú ember sokrétű életműve. *Magyar Hírlap*, 2016. október 3., 8.